

УДК 929:94(477)

DOI: 10.31651/2076-5908-2025-3-62-67

Валерій ЛАСТОВСЬКИЙ

*доктор історичних наук, професор кафедри міжнародних відносин,
Київський національний університет культури і мистецтв, м. Київ, Україна*

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-8900-5569>

e-mail: lastov@ukr.net

АРХІВНІ ДЖЕРЕЛА ДО БІОГРАФІЇ АРХІМАНДРИТА МЕЛЬХИСЕДЕКА ЗНАЧКО-ЯВОРСЬКОГО

Анотація. В наукових дослідженнях ще від XIX ст. вся увага, що приділялася діяльності ігумена Троїцького Мотронинського монастиря Мельхиседека Значко-Яворського, базувалася головним чином на документах, опублікованих ще у 1864 р. Результатом цього стала фактична відсутність до сьогодні об'єктивної наукової біографії цього церковного діяча. Разом з тим, значна частина неопублікованих і не введених до наукового обігу архівних документів зберігається нині у Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В. Вернадського та Центрального державного історичного архіву України у м. Києві. Серед них є документи, що розкривають зростання церковної кар'єри Мельхиседека, його звіти про дипломатичну діяльність, розпорядження по керівництву монастирями, листування з найближчими родичами тощо. Значна частина документів має суто церковно-адміністративний характер. Використання виявлених документів вже сьогодні дозволяє дати відповіді на питання щодо окремих моментів біографії архімандрита. **Наукова новизна.** Вперше у історичній науці здійснюється аналіз виявлених в архівах України документальних джерел, що можуть бути використані для точної реконструкції життя і діяльності архімандрита Мельхиседека Значко-Яворського. **Методологія** базується на загальних наукових методах логіки, об'єктивності та системності. Крім того, в основі дослідження були використані також принцип історизму та порівняльний метод. **Висновки.** Неопубліковані архівні документи, що стосуються життя і діяльності архімандрита Мельхиседека, зберігаються у архівних сховищах України і дають можливість відтворити точну біографію цього церковного діяча. Серед них – документи, що стосуються безпосередньо його церковної діяльності, а також стосунків із ріднею та представниками різних суспільних верств.

Ключові слова: Архів, документ, джерела, Мельхиседек Значко-Яворський, біографія, монастир.

Valerii LASTOVSKIY

*Doctor of Historical Sciences, professor, professor of Department of
International Relations, Kyiv National University of Culture and Arts, Kyiv, Ukraine*

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-8900-5569>

e-mail: lastov@ukr.net

ARCHIVAL SOURCES FOR THE BIOGRAPHY OF ARCHIMANDRITE MELCHIZEDEK ZNACHKO-YAVORSKI

Abstract. In scientific research since the 19th century, all the attention paid to the activities of the abbot of the Trinity Motronyn Monastery, Melchizedek Znachko-Yavorsky, was based mainly on documents published in 1864. The result of this was the actual absence of an objective scientific biography of this church figure to this day. At the same time, a significant part of unpublished and not introduced into scientific circulation archival documents is currently stored in the Institute of Manuscripts of the V. Vernadsky National Library of Ukraine and the Central State Historical Archive of Ukraine in Kyiv. Among them are documents that reveal the growth of Melchizedek's church career, his reports on diplomatic activities, orders on the management of monasteries, correspondence with closest relatives, etc. A significant part of the documents is of a purely church-administrative nature. The use of the discovered documents already today allows us to answer questions regarding individual moments of the archimandrite's biography. **Scientific novelty.** For the first time in historical science, an analysis of documentary sources discovered in the archives of Ukraine is being carried out that can be used for an accurate reconstruction of the life and activities of Archimandrite Melchizedek Znachko-Yavorsky. **The methodology** is based on general scientific methods of logic, objectivity and systematicity. In addition,

the principle of historicism and the comparative method were also used in the study. Conclusions. Unpublished archival documents relating to the life and activities of Archimandrite Melchizedek are stored in the archival repositories of Ukraine and make it possible to recreate an accurate biography of this church figure. Among them are documents directly related to his church activities, as well as relations with relatives and representatives of various social strata.

Keywords: *Archive, document, sources, Melchizedek Znachko-Yavorsky, biography, monastery.*

Постановка проблеми. В історії України однією з визначальних подій вважається Коліївщина (1768) – повстання на Правобережжі. При цьому практично завжди, в тій чи іншій мірі, поруч із нею в літературі називається ім'я ігумена Троїцького Мотронинського монастиря Мельхиседека Значко-Яворського (1720–1809). Найчастіше він називається навіть організатором або ж ідейним натхненником повстання, хоча насправді, звісно, таким не був.

На жаль, до сьогодні, більш-менш повної наукової біографії архімандрита так і не з'явилося. Все, що стосується його життя і діяльності, фактично було описано ще у 1860-х рр. відомим українським істориком Ф. Лебединцевим, котрий використав для своєї праці достатньо велику частину архівних документів, до нього ще не введених до наукового обігу. Всі пізніші дослідження переважно базуються на тій же самій інформації. При цьому її обмеженість у хронологічному плані та вибірковість документів призводить до певної міфологізації образу і спотворення реальних історичних процесів. Тому, відповідно, для представлення більш повної і наукової біографії архімандрита існує необхідність у розширенні джерельної бази і введення до наукового обігу нових документів.

Мета публікації – проаналізувати існуючі архівні джерела, в яких містяться факти до біографії архімандрита М. Значко-Яворського, на основі яких її можна суттєво уточнити і доповнити.

Аналіз останніх досліджень. Попри загальний інтерес до діяльності М. Значко-Яворського, все ж таки, його життя досить рідко опинялося в центрі уваги сучасних істориків. Ще у 2004 р. В. Ластовським було здійснено загальний історіографічний огляд щодо цього [9]. Можна також звернути увагу на дослідження І. Приліпко щодо художньої інтерпретації образу архімандрита в українській літературі [15]. Пізніше, у 2019 р., зверталася до діяльності Мельхиседека в контексті подій Коліївщини Т. Таїрова-Яковлева [17]. Також нещодавно В. Ластовським розглядалося питання щодо його портретних зображень [11]. Разом із тим комплексного аналізу всіх існуючих документальних джерел досі не здійснено.

Виклад основного матеріалу. Основна документальна база щодо біографії Мельхиседека була опублікована ще у 1864 р. Тоді вийшли друком II-й та III-й томи I-ї частини відомого зібрання документів «Архива Юго-Западной России». До II-го тому було включено 159 документів за період від 1759 по 1766 рр., до III-го – 170 документів за період 1767–1806 рр. Документи, опубліковані в «Архиве», мають достатньо широкий діапазон. Не всі вони, зрозуміло, з огляду на їх зміст, стосуються саме діяльності М. Значко-Яворського. У значній частині з них він лише згадується як церковно-адміністративна особа, котра здійснює певні розпорядчі дії з управління парафіяльним і монастирським життям на Правобережній Україні, зі здійснення дипломатичної місії у Варшаві тощо. Саме за допомогою цих документів переважно і реконструюється діяльність ігумена напередодні Коліївщини, що ми й бачимо, зокрема в монографії Т. Таїрової-Яковлевої. В тому ж збірнику зустрічаємо й документи, які проливають вже більше світла на Мельхиседека як на особистість. Серед них, зокрема, «Донесение игумена мотронинского монастыря Мелхиседека Гервасию, епископу переяславскому и бориспольскому, с подробнейшим описанием поездки его в Варшаву на сейм 1768 г. для занесения жалобы об обидах, причиненных поляками и униатами» (1768), «Краткий формуляр архимандрита Мелхиседека Значко-Яворского» (1806) та ін.

Після «Архива» в науковій літературі можна було зустріти хіба що поодинокі публікації ще деяких архівних документів, пов'язаних із архімандритом, які швидше є дотичними

до розкриття інших тем, аніж його біографії. Тим не менше й вони дають уявлення про окремі його життя та діяльності. Такі документи зустрічаємо у збірнику документів, присвяченому гайдамацькому руху України у ХІІІ ст., виданому 1970 р. («Чолобитна Мотронинського Троїцького монастиря Катерині ІІ про захоплення уніатським митрополитом Мокрицьким ігумена Мельхиседека-Яворського з казною» від 1 серпня 1766 р., «З повідомлення ігумена Христинопільського монастиря Корнелія Срочинського про політично-релігійне становище на Україні» 1766 р., «Лист князя Миколи Рєпніна до графа Микити Паніна» від 20 серпня 1768 р.) [4, с. 339–340, 342–344, 427]. Не так давно був опублікований і щоденник 1787–1788 рр., створений священиками села Ховзовки Глухівського повіту, де згадується архіандрит [25, с. 16, 50]. Після того, у 2008 р. були опубліковані також «Витяг із перепустки М. Значко-Яворського 1767 р.» і «Витяг із біографії Мельхиседека Значко-Яворського 1768 р.» [10, с. 139, 320–321]. Нарешті, останнім, опублікованим істориком І. Синяком, документом стало «Свідоцтво», видане М. Значко-Яворським шляхетським родинам про їх перехід у православну віру [16, с. 128–130].

Однак, окрім цих опублікованих актів, в архівах України збереглися документи, що не були введені до наукового обігу. З нашого погляду, їх оприлюднення та використання в наукових дослідженнях дозволить створити вже фактично нову наукову біографію М. Значко-Яворського, більш повну і всебічну. Ці документи зберігаються у фондах Центрального державного історичного архіву України в м. Києві (ЦДІАУК) та в Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського (ІР НБУВ).

В ЦДІАУК основні документи, що стосуються діяльності Мельхиседека, зберігаються у фонді 130 «Києво-Видубицький Свято-Михайлівський чоловічий монастир» та фонді 990 «Переяславсько-Бориспільська духовна консисторія». Переважно, це документи адміністративного характеру, пов'язані з виконанням ігуменом своїх службових обов'язків. До таких відносяться, зокрема, справи щодо майна Михайлівського Переяславського монастиря («Опис будівель і речей Михайлівського Переяславського монастирей»), «Справа по донесенню ігумена Михайлівського монастиря Мельхиседека про укладення в ящик мощей» тощо) [23; 24], Києво-Видубицького монастиря («Пропозиції ігумена Мельхиседека монастирському правлінню за 1776 р.», «Реєстр визначень ігумена Мельхиседека за 1776 р.» та ін.) [19; 20]. Водночас у цих же фондах знаходяться і документи з інформацією про біографію Мельхиседека («Справа про надсилання в Синод відомостей про настоятелів монастирів; відомості про настоятелів» за 1768 р. [22]; «Послужний список архіандрита Мельхиседека» за 1782 р. [21]).

Значно ширше розкривають життя і діяльність Мельхиседека документи, які ми зустрічаємо вже у фондах ІР НБУВ (зокрема, у ф. ІІ «Історичні матеріали», у ф. ІІІ «Листування» та у ф. 160 «Київська духовна академія»). Вони дають нам можливість розкрити більш детально мотивацію деяких його дій та взаємовідносини не лише в суто церковному колі, але й в родинному та з представниками інших суспільних станів. Тут необхідно відзначити, що в цьому архівосховищі зберігаються й документи, які вже були опубліковані у тому ж «Архиве Юго-Западной России». Наприклад, серед них бачимо такий важливий документ, як донесення ігумена єпископу Переяславському і Бориспільському Гервасію Лінцевському, подане у травні 1768 р. як звіт про поїздку до Варшави [1, с. 653–677; 6, арк. 8–21]. Серед документів в ІР НБУВ особливу зацікавленість викликають ті, що стосуються позацерковного життя Мельхиседека. Серед них – ряд документів, що свідчать про фінансові стосунки з глухівськими жителями-євреями на початку 1800-х рр. (ф. ІІ, №№ 4072, 4073), зв'язки з московськими банками і використання прибутків від діяльності з ними на користь українських монастирів (ф. ІІ, №№ 4082, 4083), підтримання постійних родинних відносин із братами та племінниками (ф. ІІ, №№ 4072, 4086) та ін.

Звісно, необхідно обов'язково звернути увагу й на ті архівні документи, які дають можливість відслідкувати шлях кар'єрного зростання архіандрита та виконання ним своїх службових обов'язків. До них можна віднести указ Катерини ІІ про переведення

Мельхиседека із Переяславської єпархії до Київської митрополії у 1771 р. (ф. II, № 4094), указ про призначення його членом Київської духовної консисторії у 1772 р. (ф. II, № 4092), указ про призначення виконувачем обов'язки ігумена Києво-Видубицького монастиря 1774 р. (ф. II, № 4090), довіреність від київського митрополита Гавриїла Кременецького на право представляти інтереси Києво-Софійського монастиря у всіх судових спорах 1777 р. (ф. II, № 4087) тощо.

Для того, щоб оцінити значення неопублікованих архівних документів, зупинимося лише на деяких моментах, що збереглися і дозволяють нам достатньо суттєво уточнити ряд біографічних моментів М. Значко-Яворського.

1. Коли народився Мельхиседек? Як правило, в літературі ця дата коливається в межах від 1716 до 1724 рр. [12, с. XXIII; 13, с. 244; 14, с. 168]. Плутанину в це питання вніс ще перший біограф Мельхиседека – Ф. Лебединцев, котрий у 1864 р. означив народження свого героя у 1716 р., посилаючись на якусь відомість 1785 р., де було записано, що йому 64 роки. Втім проста математика у цьому випадку вказує на 1721 р. Плутанина тут очевидна, а відтак, виникає і питання щодо відомості 1785 р. Проте ми маємо іншу відомість: у формулярі Мельхиседека від 1782 р. чітко зазначається, що йому 62 роки [21, арк. 2]. Отже, стає зрозуміло, що його рік народження – 1720-й.

2. Коли вчився Мельхиседек в Києво-Могилянській академії? З цього питання в науковій літературі побутує думка, що майбутній ігумен закінчив тут «повний курс» навчання до 1738 р. [4; 5]. Однак це твердження потребує деякого пояснення і уточнення. По-перше, «повний курс» Мельхиседек все ж таки не закінчив, що видно вже із офіційних формулярів, де відзначається, що він навчався у нижніх класах та філософії [1, с. 864; 21, арк. 1зв.]. Водночас повний курс включав в себе ще й навчання впродовж 4 років у богословському класі [2, с. 93]. Тобто, з усіх 12-ти років навчання, Мельхиседек в Академії навчався лише 8 років (6 років у нижніх класах та 2 роки у класі філософії). По-друге, на сьогодні збереглися списки студентів цього навчального закладу, починаючи частково, начебто (оригінальний запис відсутній), за 1736–1737 рр. та за 1738, 1740 рр. тощо. Частково списки також були опубліковані ще у 1904 р. М. Петровим (1840–1921), але в них М. Значко-Яворський відсутній. Очевидно, саме це дало підстави вважати, що він закінчив своє навчання до 1738 р., хоча деякі моменти дозволяють у цьому сумніватися. По-третє, у формулярних списках Мельхиседека чітко зазначається, що він вивчав в Академії грецьку та німецьку мови [1, с. 864; 21, арк. 1зв.]. Втім варто звернути увагу на той факт, що для вивчення цих мов були відкриті класи лише у 1738 р. [2, с. 92; 18, с. 72], а отже, він не міг завершити своє навчання до цього часу. По-четверте, у списку учнів Академії під назвою «Ведомость о учениках в мнстре Брацкоучилищном Киевском о обучающихся немецкого языка», котрий датується 1740 р., у розділі «Граматики» міститься запис: «Матфеи Яваровскій» з оцінкою «почаль отдучатися» [8, арк. 72зв.]. Це власне й є свідчення про навчання М. Значко-Яворського, оскільки при народженні він отримав ім'я Матвій, а в деяких документах іноді вказується тільки друга частина його прізвища. Тому тут сумнівів бути не може.

Якщо взяти до уваги, що Мельхиседек повинен був ще 2 роки навчатися в класі філософії, то щонайменше його перебування в Академії мало завершитися в 1742 р. Швидше за все, так і було, адже в 1745 р. він був пострижений у ченці Троїцького Мотронинського монастиря. 3-річний період між цими двома подіями – це період послушництва, який визначений 5-м правилом Константинопольського Двократного Собору (861 р.). От якраз тут не можна не взяти до уваги власні слова Мельхиседека: «Между тем от рождения моего годов как бы в двадцать два по желанию своему пошел в заграничный благочестивый, к епархии переяславской принадлежащий, мотренинский монастырь, и тамо... пострижен в монашество 1745 году» [1, с. 2].

3. Коли померли батьки Мельхиседека? Першим із його батьків, очевидно, помер Карпо Ілліч. У формулярі 1782 р. біля його прізвища стоїть позначка у вигляді хрестика (при цьому ще й підкреслена), що, як правило, означає в документах смерть відповідної

особи [21, арк. 1зв.]. Це дає підстави вважати, що Карпо Значко-Яворський помер незадовго до цього часу. Щодо матері, то вона, можливо, теж померла десь у цей період. Зокрема, відомо, що у 1780 р. Мельхиседек звертався з проханням до єпископа Переяславського і Бориспільського Іларіона щодо видачі йому пропускних документів: «По требованию матки моей живучей в городе полковом Лубнах должность имею за свиданием с нею и родительского ее благословения удостоитись, чего для вашего высокопреосвященства прошу приказать дать билет и о сем учинить архипастырское определение» [7, арк. 5]. Можливо, мати Мельхиседека, вже перебуваючи на смертному одрі, просила свого сина про останнє побачення.

Висновки. На сьогодні в архівосховищах України зберігається значна кількість неопублікованих документів, які дають змогу більш детально і точно дослідити біографію архимандрита Мельхиседека Значко-Яворського. Саме введення нових документів до наукового обігу дозволяє нам поставити питання про необхідність більш детального вивчення його біографії вже на основі сучасних підходів і методології. Основний масив цих архівних документів зберігаються в ІР НБУВ та ЦДІАУК. Зокрема, вже тепер вони дають нам можливість уточнити питання щодо дати народження цього церковного діяча, його навчання в Києво-Могилянській академії тощо.

Список літератури

1. Архив Юго-Западной России. Ч. I, т. III. Киев, 1864. 907 с.
2. Вишне夫斯基 Д. Киевская академия в первой половине XVIII столетия. Киев, 1903. 371 с.
3. Гайдамацький рух на Україні в Хd!III ст. Збірник документів. Київ, 1970. 660 с.
4. Горобець В., Жук В. Значко-Яворський Матвій Карпович. *Києво-Могилянська академія в іменах. XVII–XVIII ст.* Київ, 2001. С. 228–229.
5. Дзюба О. Мельхиседек. *Шевченківська енциклопедія.* Т. 4. Київ, 2013. С. 148–149.
6. Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського (ІР НБУВ). Ф. II. Спр. 4045.
7. ІР НБУВ. Ф. II. Спр. 4086.
8. ІР НБУВ. Ф. 160. Спр. 172.
9. Ластовський В. Оцінка діяльності ігумена М. Значко-Яворського в історіографії. *Історичний журнал.* 2004. № 12. С. 43–54.
10. Ластовський В. Між суспільством і державою. Київ, 2008. 496 с.
11. Ластовський В. Художні портрети Мельхиседека Значко-Яворського. *Вісник Черкаського університету. Серія: Історичні науки.* 2024. № 2. С. 70–74.
12. Лебединцев Ф. Архимандрит Мелхиседек Значко-Яворський. *Архив Юго-Западной России.* Ч. I, т. II. Киев, 1864. С. Хd!II–ССХIII.
13. Матях В. Мелхиседек Значко-Яворський. *Історія України в особах: Козаччина.* Київ, 2000. С. 243–250.
14. Модзалевский В. Малороссийский родословник. Т. 2. Киев, 1910. 720 с.
15. Приліпко І. Художня інтерпретація постаті Мельхиседека Значко-Яворського в українській літературі. *Слово і час.* 2016. С. 42–55.
16. Серчик В. Коліївщина. Запоріжжя, 2025. 237 с.
17. Таїрова-Яковлева Т. Коліївщина: великі ілюзії. Київ, 2019. 256 с.
18. Хижняк З., Маньківський В. Історія Києво-Могилянської академії. Київ, 2003. 181 с.
19. Центральний державний історичний архів України в м. Києві (ЦДІАУК). Ф. 130. Оп. 2. Спр. 559.
20. ЦДІАУК. Ф. 130. Оп. 2. Спр. 560.
21. ЦДІАУК. Ф. 130. Оп.2. Спр. 615-а.
22. ЦДІАУК. Ф. 990. Оп. 1. Спр. 650.
23. ЦДІАУК. Ф. 990. Оп. 1. Спр. 801.
24. ЦДІАУК. Ф. 990. Оп. 1. Спр. 807.
25. Щоденник Андрія та Федора Кирнецьких, священників Свято-Миколаївської церкви с. Ховзовки Глухівського повіту Новгород-Сіверського намісництва (грудень 1787 – жовтень 1788 рр.). Чернівці, 2006. 100 с.

References

1. (1864). Archives of Southwestern Russia. Part I, vol. III. Kyiv [in Russian].
2. Vishnevsky, D. (1903). Kiev Academy in the First Half of the 18th Century. Kyiv [in Russian].
3. (1970). The Haidamat Movement in Ukraine in the 18th Century. Collection of Documents. Kyiv [in Russian & Ukrainian].
4. Gorobets, V., Zhuk, V. (2001). Znachko-Yavorsky Matviy Karpovich. *Kyievo-Mohylianska akademiia v imenakh. XVII–XVIII st. [Kyiv-Mohyla Academy in Names. 17–18th centuries]*, 228–229. [in Ukrainian].
5. Dzyuba, O. (2013). Melkhisedek. *Shevchenkivska entsyklopediia [Shevchenko Encyclopedia]*, 4, 148–149 [in Ukrainian].
6. Institute of Manuscripts of the National Library of Ukraine named after V. Vernadsky (IR NBUV). Fund II. File 4045 [in Russian].
7. IR NBUV. Fund II. File 4086 [in Russian].
8. IR NBUV. Fund 160. File 172 [in Russian].
9. Lastovskyi, V. (2004). Assessment of the activities of Abbot M. Znachko-Yavorsky in historiography. *Istorychnyi zhurnal [Historical Journal]*, 12, 43–54. [in Ukrainian].
10. Lastovskyi, V. (2008). Between Society and State. Kyiv. [in Ukrainian].
11. Lastovskyi, V. (2024). Artistic portraits of Melchizedek Znachko-Yavorsky. *Visnyk Cherkaskoho universytetu. Serii: Istorychni nauky [Bulletin of Cherkasy University. Series: Historical Sciences]*, 2, 70–74 [in Ukrainian].
12. Lebedintsev, F. (1864). Archimandrite Melchizedek Znachko-Yavorsky. *Archives of Southwestern Russia*. Part I, vol. II. Kyiv [in Russian].
13. Matyakh, V. (2000). Melchizedek Znachko-Yavorsky. *Istoriia Ukrainy v osobakh: Kozachchyna [History of Ukraine in Persons: Cossacks]*, 243–250. [in Ukrainian].
14. Modzalevsky, V. (1910). Malorossians pedigree. Vol. 2. Kyiv [in Russian].
15. Prilipko, I. (2016). Artistic interpretation of the figure of Melchizedek Znachko-Yavorsky in Ukrainian literature. *Slovo i chas [Word and Time]*, 42–55. [in Ukrainian].
16. Serchyk, V. (2025). Koliivshchyna. Zaporizhzhia [in Ukrainian].
17. Tairova-Yakovleva, T. (2019). Koliivshchyna: great illusions. Kyiv [in Ukrainian].
18. Khyzhnyak, Z., Mankivskyi, V. (2003). History of the Kyiv-Mohyla Academy. Kyiv [in Ukrainian].
19. Central State Historical Archive of Ukraine in Kyiv (CDIAUK). F. 130. Op. 2. File 559. [in Russian].
20. CDIAUK. Fund 130. Inv. 2. File 560 [in Russian].
21. CDIAUK. Fund 130. Inv. 2. File 615-a [in Russian].
22. CDIAUK. Fund 990. Inv. 1. File 650 [in Russian].
23. CDIAUK. Fund 990. Inv. 1. File 801 [in Russian].
24. CDIAUK. Fund 990. Inv. 1. Ref. 807 [in Russian].
25. (2006). Diary of Andriy and Fyodor Kyrnetsky, priests of the St. Nicholas Church of the village of Khovzovky, Glukhiv district, Novgorod-Siversky governorate (December 1787 – October 1788). Chernihiv [in Ukrainian].

Надійшла до редакції / Received: 10.10.2025

Схвалено до друку / Accepted: 22.10.2025